

فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات مدیریت آموزشی

سال سیزدهم، شماره اول، پاییز ۱۴۰۰ (پیاپی ۴۹)

بررسی عوامل مؤثر بر رشد اخلاقی دانش آموزان ابتدایی
(مطالعه موردی: دبستان‌های دولتی و غیرانتفاعی شهر تهران)
پرویز نامی^۱، حسن پاشاشریفی^{۲*}، مالک میرهاشمی^۳

چکیده

هدف از این تحقیق بررسی عوامل مؤثر بر رشد اخلاقی دانش آموزان ابتدایی بود. در راستای تحقق اهداف پژوهش داده‌های مربوط به میزان رشد ابعاد اخلاقی دانش آموزان از طریق پرسشنامه استاندارد رشد اخلاقی لطف‌آبادی و نیز گردآوری دیدگاه‌های معلمان و مدیران مدارس در خصوص عوامل مؤثر بر رشد اخلاقی دانش آموزان از طریق مصاحبه نیم ساختاریافته و بررسی وضعیت جو مدرسه و تعامل میان دانش آموزان و معلمان با استفاده از مشاهده میدانی مطالعه شد. روش انجام پژوهش آمیخته بود. در قسمت کمی، جامعه آماری آن شامل دانش آموزان مقطع دوم دبستان‌های دولتی و غیرانتفاعی مناطق بیست‌و دو گانه شهر تهران در سال تحصیلی ۹۶-۹۷ بود و نمونه مورد مطالعه به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای و چندمرحله‌ای و با استفاده از فرمول کوکران در جامعه محدود تعداد ۶۰۰ نفر انتخاب شد. پس از شناسایی مؤلفه‌های تأثیرگذار بر رشد اخلاقی دانش آموزان ابتدایی، این یافته‌ها در هشت دسته کلی طبقه‌بندی شدند. در ادامه، تحلیل‌ها نشان داد که شش عامل مهم تأثیرگذار بر رشد اخلاقی دانش آموزان ابتدایی دبستان‌های دولتی و غیرانتفاعی شهر تهران که دارای بالاترین رتبه عبارتند از: اخلاق زیست‌محیطی، اخلاق انسانی، اخلاق مینوی، اخلاق مناسبات خانوادگی، اخلاق اجتماعی و اخلاق مراقبت از خود (یا فردی). بر اساس اولویت هر یک از عوامل نیز پیشنهادهایی ارائه گردید که از آن جمله می‌توان به طراحی روشی تربیتی یکسان در محتوا و روش با توجه به تفاوت در آموزش‌های مدرسه، خانواده و رسانه اشاره کرد که تناقضاتی را که به‌وسیله یادگیری و اجرای آموخته‌های دانش آموزان ایجاد نموده است را مرتفع نماید.

واژگان کلیدی: رشد اخلاقی، تربیت اخلاقی، دانش آموزان ابتدایی

^۱ دانش آموخته دوره دکتری، گروه روان‌شناسی، واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی، رودهن، ایران.

^۲ استاد گروه روان‌شناسی، واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی، رودهن، ایران. نویسنده مسوول.

^۳ دانشیار گروه روان‌شناسی، واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی، رودهن، ایران.

مقدمه

تربیت اخلاقی نقش مهمی در سرنوشت آدمی و جوامع بشری ایفا می‌کند، در میان فلاسفه تربیت اخلاقی به‌منزله شاکله تربیت آدمی لحاظ شده است تا بدان جا که کانت آن را به‌عنوان عمیق‌ترین بخش تعلیم و تربیت معرفی نموده است (بهشتی، ۱۳۹۲). رشد و پیشرفت اخلاقی در طول قرن‌ها از مهم‌ترین مسائل اجتماعی مورد توجه بشر بوده است. برخی صاحب‌نظران اخلاق را وسیله رشد اجتماعی به شمار آورده‌اند؛ لذا رشد اخلاقی از مسائل عمده روانشناسی است (سیف و همکاران، ۱۳۸۹). برخی از صاحب‌نظران و فلاسفه در حوزه تعلیم و تربیت نظیر افلاطون، ارسطو، ابوعلی سینا، غزالی، روسو، دیویی، فروبل بر اهمیت نقش مدارس در تربیت اخلاقی کودکان توافق دارند (خالدی، ۱۳۹۵). مدرسه نهادی اجتماعی و فرهنگی در جامعه است که به کودک جهان‌بینی، عادات و رسوم، مهارت‌ها و باورها و علوم خاص مورد نیاز اجتماع را منتقل می‌کند. نقش مدرسه در رشد اخلاقی دانش‌آموزان و فرایند اجتماعی سازی افراد، هم به دلیل وجود معلمان و هم به جهت روش‌های آموزشی و تربیتی قابل توجه است (ماسن و همکاران، ۱۳۸۶). امروزه با پیشرفت قابل توجه در فن‌آوری رایانه، اینترنت و شبکه‌های اجتماعی و نیز دسترسی برخط و فارغ از قیود زمانی و مکانی به اطلاعات، این کارکرد تا حدودی به سمت‌های دیگری سوق یافته است و جای خود را به رشد اخلاقی دانش‌آموزان به‌عنوان مهم‌ترین کارکرد مدرسه داده است (شعاع کاظمی، ۱۳۹۴).

مرور پیشینه نشان می‌دهد که برخی تحقیقات رابطه تحول شناختی (فراشناخت اخلاقی) با استدلال و رفتار اخلاقی پرداخته‌اند و فرآیند تحول اخلاقی را مورد بررسی قرار داده‌اند. بعضی دیگر نیز به صورت پژوهش‌های مداخله‌ای تأثیر روش‌های مختلف آموزش اخلاق (بحث گروهی، شفاف‌سازی، سخنرانی و یا روش‌های تلفیقی و غیره) را بر رشد قضاوت اخلاقی را مورد توجه قرار داده‌اند. برای نمونه نتایج پژوهش میرسلطانی (۱۳۸۴) و نیز دادستان (۱۳۸۱) نشان می‌دهد که توانایی استدلال اخلاقی در مدارس توسط دانش‌آموزان ایرانی نسبت به سایر کشورها با تأخیر آشکار می‌شود. عابدی و شاه ولی (۱۳۸۷) نشان دادند که کاربرد فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات بر حیطه عاطفی و نگرش اخلاقی دانش‌آموزان تأثیر می‌گذارد و می‌تواند رشد اخلاقی دانش‌آموزان را متأثر سازد. در پژوهشی دیگر (کریم زاده، ۱۳۸۷) محقق بر وجود تفاوت محتوایی و ابعادی در نظام‌های آموزش رسمی و غیررسمی نظیر آموزش‌های مدرسه‌ای، خانواده‌ای و رسانه‌ای تأکید نموده که خود باعث بروز تناقضاتی در فرایند "یاددهی - یادگیری" و اجرای آموخته‌های دانش‌آموزان شده است؛ که ضرورت دارد با اتخاذ روشی هماهنگ برای طراحی محتوا و روش "یادگیری - یاددهی" به‌گونه‌ای بتوان به

تربیت همه‌جانبه دانش آموزان توجه نمود و خلأهای نظام آموزشی را مرتفع ساخت. پاچمان^۱ (۲۰۰۹) نشان داد که برخی عوامل که بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان تأثیر می‌گذارند نظیر وضعیت اقتصادی، فرهنگی، جمعیت خانواده و میزان سواد والدین می‌توانند بر رشد اخلاقی دانش آموزان نیز تأثیرگذار باشند

با تأملی دقیق‌تر در مطالعات گذشته مشاهده می‌شود بخش عمده‌ای از این تحقیقات به بررسی رویکردهای آموزشی تربیت و رشد اخلاقی از طریق تحلیل کتب درسی پرداخته‌اند و ضمن بررسی مفاهیم و آموزه‌های اخلاقی، نحوه ارائه و توزیع اهداف ارزشی آن‌ها را در پایه‌های تحصیلی شناسایی و کاستی‌های متعدد مانند عدم توزیع مناسب در پایه‌های تحصیلی یا عدم تناسب آن‌ها با زندگی روزمره دانش‌آموزان را به‌عنوان عوامل مؤثر در رشد اخلاقی گزارش کرده‌اند (زادشهر، ۱۳۸۷). از نظر کلبرگ رشد اخلاقی فرایند مداومی است که در سراسر دوره عمر اتفاق می‌افتد. کلبرگ معتقد است که رشد اخلاقی اساساً "نشئت‌گرفته از استدلال اخلاقی است که در طی مراحل مختلفی (از کودکی تا نوجوانی) شکل می‌گیرد. کلبرگ معتقد است که رشد اخلاقی در سه سطح صورت می‌گیرد. وی بر این باور است که نوع استدلال فرد در برخورد با مسائل اخلاقی که ناشی از سطح رشد تفکر اوست و نقش مهمی در عملکرد اجتماعی فرد ایفا می‌کند. همچنین قضاوت و رفتار اخلاقی کودکان و نوجوانان به‌جای اینکه تابع مقتضیات زندگی اجتماعی و فرهنگی باشد، ناشی از مرحله رشد شناختی است که در آن قرار دارند (لطف‌آبادی، ۱۳۸۴). در تحقیقات مختلف پژوهشگران از ابعاد گوناگون به بررسی و شناسایی عوامل تأثیرگذار بر گرایش دانش‌آموزان به ارزش‌های اخلاقی مانند پایبندی والدین و معلمان به ارزش‌های اخلاقی و یا محیط مناسب بروز ارزش‌های اخلاقی پرداخته‌اند. برخی از این تحقیقات اهمیت الگوهای تربیتی معلمان را مورد تأکید قرار داده‌اند و برخی نیز بر سرمشق دهی و تأیید اشاره نموده‌اند (راهنما، ۱۳۷۸). بر اساس تحقیقات انجام‌شده و نظریه‌های موجود عوامل مرتبط با تربیت و رشد اخلاقی را می‌توان شامل عوامل اقتصادی، عوامل وراثتی، عوامل انسانی و اجتماعی، عوامل محیطی و روش‌های تربیتی و غیره... دانست. خلاصه تحقیقات انجام‌شده در ارتباط با شناسایی عوامل تأثیرگذار بر رشد اخلاقی دانش آموزان در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول شماره ۱- نتایج تحقیقات انجام شده برای شناسایی عوامل تأثیرگذار بر رشد اخلاقی دانش

آموزان ابتدایی دبستان‌های دولتی و غیرانتفاعی شهر تهران

ردیف	عوامل تأثیرگذار بر رشد اخلاقی دانش آموزان	توضیحات
۱	منع کنترل	منع کنترل با رشد اخلاقی همبستگی دارد و بر قضاوت اخلاقی هم مؤثر است (کمائی، ۱۳۷۳؛ نظری، ۱۳۷۷).
۲	هوش	بین هوش و رشد و قضاوت اخلاقی همبستگی وجود دارد (آقاجری، ۱۳۷۷).
۳	جنسیت	بین دین‌داری والدین و رشد اخلاقی کودکان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد اما این رابطه بر اساس متغیر جنسیت متفاوت است (شعاع کاظمی و همکاران، ۱۳۹۴).
۴	حالات خلقی	حالات خلقی مردان و زنان بر رشد اخلاقی مؤثر است (نظری، ۱۳۷۷).
۵	اختلالات روانی	بین رشد اخلاقی کودکان ۶ساله عادی و اختلال سلوک تفاوت معناداری وجود دارد (محمداسماعیل، ۱۳۸۲).
۶	تفاوت‌های فردی عوامل شخصیتی	سطح رشد اخلاقی در ابعاد شخصیت‌های متفاوت معنادار است (ابراهیمی کاظم‌آبادی، ۱۳۸۶).
۷	نیت‌های نیکو	نیت‌های نیکو افراد را به سمت اعمال خوب سوق داده است (عباس زاده و دیگران، ۱۳۸۱).
۸	ناهنجاری‌های اجتماعی	بین تحول اخلاقی نوجوانان بزه‌کار و عادی تفاوت معناداری وجود دارد (میرسلطانی، ۱۳۸۴).
۹	خانواده	بر اساس پژوهشی خانواده، نخستین و مهم‌ترین عامل جامعه‌پذیری دانش‌آموزان محسوب می‌شود (قربانی و جمعه‌نیا، ۱۳۹۷).
۱۰	پایه‌های مختلف تحصیلی	بین پایه تحصیلی و رشد اخلاقی رابطه معناداری وجود دارد (پرتو، ۱۳۸۰).
۱۱	عوامل درون مدرسه‌ای	بین جوسازمانی مدارس در پایه دوم و سوم و قضاوت اخلاقی همبستگی وجود دارد (قادری، ۱۳۸۳).
۱۲	سلوک رفتاری والدین	والدین سهل‌گیر و سخت‌گیر، نه تنها اطاعت‌پذیری کودکان را اصلاح نمی‌کنند، بلکه باعث تمرد و سرکشی آن‌ها می‌شوند (جان بزرگی و همکاران، ۱۳۸۷).
۱۳	هویت اجتماعی	هویت سیاسی - اجتماعی با رشد اخلاقی همبستگی دارند. (روزبهبانی، ۱۳۷۸)

چنانچه مشاهده می‌شود بر اساس پژوهش‌های انجام شده عوامل مؤثر بر رشد اخلاقی و قضاوت اخلاقی به دو دسته عوامل درونی و بیرونی تقسیم می‌شود که هر کدام از عوامل نیز دارای شاخص‌ها و معیارهای مشخصی هستند. در واقع این عوامل و شاخص‌ها اثرگذاری معینی بر ابعاد مختلف اخلاق در میان دانش‌آموزان پسر و دختر در میان مدارس دولتی و غیرانتفاعی خواهد گذاشت (رفعت جاه، ۱۳۷۶). به صورت کلی می‌توان گفت بالینکه تحقیقات انجام شده اطلاعات مفیدی در زمینه وضع مطلوب و موجود برنامه‌های تربیت اخلاقی به دست می‌دهند ولی مواردی مانند عدم جامعیت تحلیل محتوای کتب درسی، توجه کمتر به بررسی وضعیت تربیت اخلاقی در مقطع دبستان و اجرای اغلب پژوهش‌ها در مقاطع راهنمایی و دبیرستان، ناکافی بودن تحقیقات در مسائل مهمی مانند جو مدرسه و

روش‌های موردنظر و عملکرد عوامل اجرایی به‌خصوص مدیران مدرسه؛ ضرورت انجام تحقیقات بیشتر در زمینه بررسی عوامل تأثیرگذار بر رشد اخلاق در مدارس ابتدایی را نشان می‌دهد.

در پژوهش حاضر عوامل تأثیرگذار بر رشد اخلاقی دانش‌آموزان مدارس دولتی و غیرانتفاعی و تأثیر احتمالی جو مدرسه (روابط عاطفی، امکانات محیطی، دیدگاه معلمان، برنامه‌های تربیتی و تعداد دانش‌آموزان، کنترل و غیره...) به تفکیک جنسیت (دختر و پسر) در مدارس ابتدایی شهر تهران موردبررسی قرار گرفته است. لذا به‌منظور تحقق اهداف پژوهش کوشیده شده از طریق جمع‌آوری دیدگاه‌های خبرگان مدرسه (معلمین و مدیران)، با استفاده از ابزارهای مشاهده و مصاحبه نیمه ساختاریافته عوامل تأثیرگذار بر رشد اخلاقی دانش‌آموزان ابتدایی شناسایی و تفاوت‌های میان دانش‌آموزان پسر و دختر در مدارس دولتی و غیردولتی بررسی و تبیین شود. در ادامه نیز پس از تجزیه و تحلیل کیفی اطلاعات، نتایج به‌دست‌آمده در قالب پیشنهادهایی برای ارتقای آموزش‌های مرتبط با رشد اخلاقی دانش‌آموزان ارائه گردیده است. در این راستا پرسش اصلی این تحقیق آن است که چه عواملی بر رشد و تربیت اخلاقی دانش‌آموزان مدارس ابتدایی مؤثر است و عوامل اخلاقی دارای چه اولویت‌ها و شاخص‌هایی در حوزه آموزش‌های تربیتی مدارس هستند؟

تحقیق حاضر از لحاظ اهداف، کاربردی و از لحاظ نحوه گردآوری داده‌ها، توصیفی از نوع پیمایشی هست. از روش کیفی در بخش جمع‌آوری اطلاعات از طریق مصاحبه با معلمان پرورشی مدارس استفاده شد و مشاهدات میدانی و جمع‌آوری اسناد نیز به‌صورت توأمان انجام شد. همچنین از روش تحلیل محتوای کیفی به‌منظور بررسی و تجزیه و تحلیل متن مصاحبه‌ها استفاده گردید و با توجه به بزرگ بودن جامعه مورد مطالعه برای سنجش رشد اخلاقی دانش‌آموزان از پرسش‌نامه استفاده شد. به‌منظور نظرسنجی از جامعه هدف خبرگان و دانش‌آموزان، دو پرسشنامه توسط محققان طراحی، پیاده‌سازی و میان اعضای نمونه‌های آماری (به‌صورت حضوری و یا با استفاده از ایمیل) توزیع و پس از تکمیل توسط ایشان جمع‌آوری شد. لازم به ذکر است در فرایند جمع‌آوری اطلاعات از یک رویکرد ساختاری مبتنی بر پرسشنامه‌های بسته و باز استفاده شد. در هر دو دسته از پرسشنامه‌های طراحی‌شده برای خبرگان و دانش‌آموزان هر جا که نیاز بود با نظر خبرگان یادگیری از دو گروه سؤالات مشابه و یا متفاوتی پرسیده شد. به‌منظور به حداکثر رساندن قابلیت مقایسه میان دو گروه در طراحی گویه‌های بسته از طیف لیکرت شش گزینه‌ای استفاده شد که هر گویه به پرسش درباره یکی از ابعاد مربوطه به مؤلفه‌ها و عوامل اصلی رشد اخلاقی دانش‌آموزان پرداخته بود. همچنین در برخی از گویه‌ها با توجه به نظر خبرگان، از شرکت‌کنندگان خواسته شد نظر خود را در مورد اهمیت هر مؤلفه در صورت نیاز توضیح داده و یا راهکار خود را برای بهبود رشد اخلاقی در دانش‌آموزان با توجه نوع مؤلفه ذکر کنند.

۱۴۰ □ فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات مدیریت آموزشی - سال سیزدهم، شماره اول، پاییز ۱۴۰۰

ترتیب مراحل نیز به این صورت بود که پس از انتخاب گروه نمونه، به منظور جمع‌آوری داده‌ها از یک پرسش‌نامه محقق ساخته استفاده گردید. در واقع برای بررسی هر عامل، گویه‌هایی در نظر گرفته شد که تمامی جوانب مربوط به آن عامل را پوشش می‌داد. پرسش‌نامه دارای دوجه در مقیاس لیکرت بود. وجه اول، میزان رضایت را می‌سنجید که از گزینه "کاملاً مخالفم" تا "کاملاً موافقم" تنظیم شده بود وجه دیگر میزان اهمیت را می‌سنجید که از گزینه خیلی کم تا خیلی زیاد تنظیم شده بود.

جامعه، نمونه آماری و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری شامل دانش‌آموزان مقطع دوم دبستان‌های دولتی و غیرانتفاعی مناطق بیست و دو شهر تهران در سال تحصیلی ۱۳۹۷-۱۳۹۶ بود. نمونه‌ها با استفاده از فرمول کوکران به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای چندمرحله‌ای به صورتی که ابتدا مناطق آموزش و پرورش شهر تهران از نظر جغرافیایی به ۵ بخش مرکزی، شمالی، جنوبی، غربی و شرقی تقسیم و سپس از هر بخش یک منطقه و از هر منطقه چهار مدرسه شامل یک مدرسه پسرانه دولتی و یک مدرسه پسرانه غیرانتفاعی و یک مدرسه دخترانه دولتی و یک مدرسه دخترانه غیرانتفاعی و از هر مدرسه تعداد ۳۰ دانش‌آموز در سه پایه تحصیلی دوره دوم دبستان به صورت تصادفی انتخاب و مقیاس رشد اخلاقی لطف‌آبادی در مورد آن‌ها اجرا شده است. در ادامه با سه تن از مجریان هر مدرسه (مدیر، معاون پرورشی و یک نفر از معلمان) به صورت هدفمند مصاحبه به عمل آمده است.

روایی و پایایی تحقیق

به منظور سنجش روایی ابزار پژوهش، از روایی محتوایی و صوری استفاده شد. برای محاسبه ضریب پایایی پرسشنامه موردنظر، از روش آلفای کرون باخ استفاده گردید. تأیید کلی پرسشنامه از روش روایی محتوایی و بر اساس تحقیقات انجام گرفته توسط لطف‌آبادی انجام شد و همین‌طور پس از تکمیل ۲۵ درصد پرسشنامه (۱۵۰ پرسشنامه) با استفاده از روش بار عاملی، برای سنجش روایی شاخص‌ها و سؤالات پرسشنامه مقدار تقریباً ۰/۶۱ به دست آمد که نشان از روایی مناسب سؤالات پرسشنامه دارد. ضریب پایایی برای عوامل تأثیرگذار بر رشد اخلاقی دانش‌آموزان ابتدایی بر مبنای آلفای کرون باخ به تفکیک برای عوامل به ترتیب در جدول شماره ۲ آورده شده است.

جدول ۲- محاسبه پایایی پرسش نامه

ردیف	متغیرها	شماره گویه‌ها	تعداد گویه‌ها	مقدار ضریب آلفا
۱	اخلاق زیست محیطی	۱-۹	۹	۰/۶۷
۲	اخلاق انسانی	۱۰-۲۰	۱۱	۰/۷۸
۳	اخلاق مینوی	۲۱-۲۸	۸	۰/۶۶
۴	اخلاق مناسبات خانوادگی	۲۸-۳۵	۷	۰/۷۲
۵	اخلاق اجتماعی	۳۶-۴۱	۶	۰/۷۵
۶	اخلاق مراقبت از خود (یا فردی)	۴۱-۴۶	۶	۰/۶۵

به منظور حصول اطمینان از تناسب و کارآمدی پرسش نامه‌ها و ابزارهای انجام پژوهش نیز از هر گروه (اعم از خبرگان و دانش آموزان)، پیش از شروع توزیع پرسشنامه‌ها، دو حجم نمونه آزمایشی کوچک (شامل: ۳۰ تن) به صورت آزمایشی انتخاب و مورد آزمون قرار گرفتند که بر اساس نتیجه آن و با توجه به نظر خبرگان مدارس، ۹ گویه از مجموع سؤالات پرسشنامه‌ها که فاقد بار محتوایی کافی بودند یا در روند تحقیق و نتایج آن بی‌اثر شناخته شده بودند حذف و یا اصلاح گردیدند. با این وجود لازم به اذعان است که در توزیع و جمع‌آوری پرسشنامه‌ها احتمالاً برخی گویه‌ها ممکن است توسط پاسخ‌دهندگان فهمیده نشده و یا به گونه‌ای دیگر ادراک و تفسیر شده باشند، از این رو برخی از گویه‌های پرسشنامه‌ها ناقص تشخیص داده شدند که در نتیجه از مجموعه گردآوری شده حذف گردیدند.

یافته‌ها

برای خلاصه کردن داده‌ها و بررسی همبستگی درونی متغیرهای مورد مطالعه و در نهایت دسته‌بندی و تبیین آن‌ها در قالب عامل‌های عمومی از روش تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شد. در آزمون داده‌ها (اندازه و رابطه متغیرها) و اینکه آیا برای تحلیل عاملی مناسب هستند از شاخص KMO و آزمون بارتلت استفاده شد. نوع تحلیل عاملی مورد استفاده در این پژوهش که برای کاهش شاخص‌ها به عوامل اصلی به کار می‌رود تحلیل عاملی نوع R است که پس از مراحل تشکیل ماتریس داده‌ها، محاسبه ماتریس همبستگی، استخراج عامل‌ها، دوران عامل‌ها و نام‌گذاری عامل‌ها محاسبه شد. همان‌گونه در جدول ۳ مشاهده می‌شود ضریب KMO پرسشنامه‌های تهیه و تکمیل شده برابر با ۰/۸۶۲ می‌باشد که نشان‌دهنده دقت بالای پرسشنامه‌های تکمیل شده می‌باشد. همچنین ضریب معناداری Bartlett's برابر با ۰/۰۰ می‌باشد که نشان از معناداری مناسب پرسشنامه‌ها و ارتباط کامل آن‌ها با موضوع پرسشنامه (اخلاق) دارد.

اولویت‌بندی عوامل شناسایی‌شده تأثیرگذار بر رشد اخلاقی دانش‌آموزان ابتدایی دبستان‌های دولتی و غیرانتفاعی شهر تهران در بر اساس واریانس عوامل شناسایی‌شده به دست آمد. در این پژوهش پرسشنامه مذکور توسط دکتر لطف‌آبادی در ۶ بخش اصلی (اخلاق زیست‌محیطی، مراقبت از خود، مناسبات خانوادگی، انسانی، اجتماعی، مینوی) و ۱۸ سؤال اصلی با ۴۶ متغیر طراحی‌شده مورد استفاده قرار گرفته است. پرسشنامه توسط ۵۳۱ دانش‌آموزان در مقاطع دوره دوم دبستان تکمیل و به وسیله نرم‌افزار SPSS تجزیه و تحلیل شد. ۶۰ نفر از معلمان و مدیران مدارس دولتی و غیرانتفاعی مورد مصاحبه قرار گرفته و اطلاعات جمع‌آوری‌شده تحلیل و بررسی گردید. با توجه به نتایج به دست آمده نکات ذیل قابل تأمل است:

فرضیه های تحقیق

فرضیه اول: بین سطح اخلاق زیست محیطی دانش‌آموزان مدارس دولتی و مدارس غیرانتفاعی تفاوت وجود دارد.

فرضیه دوم: بین سطح اخلاق انسانی دانش‌آموزان مدارس دولتی و مدارس غیرانتفاعی تفاوت وجود دارد.

فرضیه سوم: بین سطح اخلاق مینوی دانش‌آموزان مدارس دولتی و مدارس غیرانتفاعی تفاوت وجود دارد.

فرضیه چهارم: بین سطح اخلاق مناسبات خانوادگی دانش‌آموزان مدارس دولتی و مدارس غیرانتفاعی تفاوت وجود دارد.

فرضیه پنجم: بین سطح اخلاق اجتماعی دانش‌آموزان مدارس دولتی و مدارس غیرانتفاعی تفاوت وجود دارد.

فرضیه ششم: بین سطح اخلاق مراقبت از خود دانش‌آموزان مدارس دولتی و مدارس غیرانتفاعی تفاوت وجود دارد.

بررسی عوامل مؤثر بر رشد اخلاقی دانش آموزان ابتدایی ۱۴۳ □

جدول ۳: خلاصه آزمون t گروه های مستقل

متغیر وابسته	گروه	میانگین	انحراف معیار	F	df	t	Sig
اخلاق زیست محیطی	دولتی	۴/۴۱	۰/۹۸	۰/۰۲	۵۲۹	۳/۴۹**	۰/۰۰۱
	غیرانتفاعی	۴/۷۸	۱/۰۷				
اخلاق انسانی	دولتی	۴/۰۵	۰/۶۶	۰/۱۶	۵۱۴	۳/۸۳**	۰/۰۰۱
	غیرانتفاعی	۴/۲۰	۰/۶۵				
اخلاق مینوی	دولتی	۳/۹۵	۰/۷۲	۳/۴۴	۵۰۹	۴/۵۱**	۰/۰۰۱
	غیرانتفاعی	۴/۰۵	۰/۷۰				
اخلاق مناسبات خانوادگی	دولتی	۳/۹۸	۰/۶۹	۰/۱۷	۵۲۵	۱/۰۲	۰/۳۱
	غیرانتفاعی	۴/۰۱	۰/۶۸				
اخلاق اجتماعی	دولتی	۳/۸۷	۰/۹۴	۰/۹۲	۵۱۸	۴/۲۵**	۰/۰۰۱
	غیرانتفاعی	۴/۰۸	۰/۸۳				
اخلاق مراقبت از خود	دولتی	۳/۷۷	۰/۷۷	۱/۰۹	۵۲۹	۳/۱۲**	۰/۰۰۱
	غیرانتفاعی	۳/۷۵	۰/۸۰				

** معنادار در سطح ۰/۰۱

با توجه به مقادیر t محاسبه شده و سطح معناداری آنها در خصوص فرضیه‌های اول، دوم، سوم، پنجم و ششم می‌توان فرض صفر را رد کرد ($p < 0/01$). به عبارت دیگر، تفاوت میانگین اخلاق زیست محیطی، انسانی، مینوی، اجتماعی و مناسبات خانوادگی دانش آموزان مدارس دولتی و مدارس غیرانتفاعی معنادار است. بنابراین، شواهد برای پذیرش اول، دوم، سوم، پنجم و ششم تحقیق کافی است. مقادیر میانگین‌ها نشان می‌دهد که سطح اخلاق زیست محیطی، انسانی، مینوی و مراقبت از خود دانش آموزان مدارس غیرانتفاعی از دانش آموزان مدارس دولتی به طور معناداری بالاتر است. با اینحال، در خصوص اخلاق اجتماعی، میانگین نمره‌های دانش آموزان مدارس دولتی از دانش آموزان مدارس غیرانتفاعی بالاتر است. در ضمن، بین سطح اخلاقی مناسبات خانوادگی بین دو گروه تفاوت معناداری مشاهده نشد.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از انجام این پژوهش، شناسایی و تبیین عوامل تأثیرگذار بر رشد اخلاقی دانش‌آموزان ابتدایی دبستان‌های دولتی و غیرانتفاعی شهر تهران و شناسایی میزان اهمیت و اولویت‌بندی عوامل شناسایی‌شده از منظر خبرگان مدارس در دبستان‌های دولتی و غیرانتفاعی شهر تهران بود. بر اساس یافته‌های پژوهش می‌توان ادعان نمود که شش عامل مهم تأثیرگذار بر رشد اخلاقی دانش‌آموزان ابتدایی دبستان‌های دولتی و غیرانتفاعی شهر تهران که دارای بالاترین رتبه با توجه به درصد واریانس هستند عبارتند از: اخلاق زیست‌محیطی، اخلاق انسانی، اخلاق مینوی، اخلاق مناسبات خانوادگی، اخلاق اجتماعی و اخلاق مراقبت از خود (یا فردی). بر اساس تحلیل نظر مسئولین مدرسه در مصاحبه‌ها و با توجه به اطلاعات حاصله از مشاهدات میدانی در توصیف چگونگی تربیت اخلاقی در مدارس دولتی و غیرانتفاعی کلیه تجارب یادگیری مدرسه‌ای ناظر به تربیت اخلاقی است. تربیت اخلاقی بیشتر توسط یادگیری اجتماعی و از طریق مشاهده الگوهای عملی در موقعیت‌های مختلف اتفاق می‌افتد. مضامین و موضوعات ارزشی فهرست شده توسط کارگزاران مدرسه در قالب بسته مضامین فضیلتی ارائه و شواهدی دال بر تناسب این مضامین با سطح رشد دانش‌آموزان دیده نمی‌شود. انتخاب و گزینش محتوای تربیت اخلاقی توسط مسئولین مدارس بر اساس سلیقه‌های آن‌ها صورت پذیرفته و با توجه به تحلیل محتوای مصاحبه‌های انجام‌شده هماهنگی و یکنواختی در تصمیمات و برنامه‌های فوق‌برنامه وجود ندارد. اعتقاد به فرا موضوعی بودن اخلاقی سبب شده است تا روش‌های به‌کارگیری شده در مدارس بسیار متنوع بوده و در قالب روش‌های مستقیم و غیرمستقیم ارائه شوند. در مدارس دولتی تربیت اخلاقی به اطلاع‌رسانی اخلاقی تبدیل شده و رشد شناختی و شفاف‌سازی ارزش‌ها کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد و انتظار از دانش‌آموزان در سطح تقلید از الگو برای مدرسه تقلیل یافته است. با توجه به گستردگی ساحت اخلاق بر تمام زندگی، تربیت اخلاقی یک فرا موضوع است و به‌صورت فرا برنامه اجرا می‌گردد.

برای آموزش اخلاق به‌عنوان یک فرا برنامه ایجاد یکدستی و هماهنگی بین گروه‌های آموزشی ضرورت دارد و به دلیل فقدان برنامه مشخص و ناهماهنگی، در حال حاضر اخلاق به یک حوزه جنبی تبدیل شده است در کتاب‌های درسی به‌ویژه هدیه‌های آسمانی و مطالعات اجتماعی مضامین اخلاقی گنجانیده شده و به آن وجه تلفیقی می‌دهد. بخش‌های مهمی از تربیت اخلاقی به‌صورت رسمی تعریف نشده و نامشخص است و به استنباط اولیاء مدرسه واگذار شده است و مسئولان مدرسه درک هماهنگی از این برنامه ندارند. در این میان مدارس غیرانتفاعی برنامه‌های مشخص‌تری نسبت به مدارس دولتی دارند. تربیت اخلاقی امری مشارکتی است. آموزش‌هایی مانند خواندن و نوشتن و

حساب در انحصار مدرسه است ولی تربیت اخلاقی انحصاری نیست و مدرسه باید با همکاری و حمایت سایر نهادها و مهم‌ترین آن خانواده به تربیت اخلاق بپردازد. آموزش خانواده بسیار مهم است در مدارس غیرانتفاعی وقت بیشتری برای آموزش خانواده می‌گذارند و از نظر جلب همکاری والدین نسبت به مدارس دولتی از وضعیت حمایتی مطلوب‌تری برخوردارند.

رویکردهای تربیت اخلاقی شناسایی شده مدارس در این پژوهش محتوا مداری و ساخت-مداری است. رویکردهای ساخت-مدار بر پرورش تفکر اخلاقی و محتوا مدار بر کسب ارزش‌ها و رفتارهای مطلوب تأکید دارند. با توجه به بررسی‌های به عمل آمده در اسناد و مدارک رسمی و تحلیل متن مصاحبه‌های انجام شده با مسئولین مدارس رویکرد مدارس دولتی محتوایی و رویکرد مدارس غیرانتفاعی گرایش بیشتری به سمت ساخت و شفاف‌سازی ارزش‌ها دارد. بخش‌های مهمی از تربیت اخلاقی به صورت رسمی تعریف نشده و نامشخص است و به استنباط اولیاء مدرسه واگذار شده است و مسئولان مدرسه درک هماهنگی از این برنامه ندارند. روش‌های تربیت اخلاقی در مدارس تحت تأثیر تجارب زیسته معلمان و مدیر و معاون مدرسه است و به تبع شرایط و موقعیت‌ها و بر اساس دریافت‌های شخصی اعمال می‌شوند شناخت معلمان مدارس دولتی از مدارس غیرانتفاعی نسبت به موضوع اخلاق کمتر است و درک کمتری از تربیت اخلاقی دارند. این روش‌های تربیتی معلم محور همراه با اقتدارگرایی است و مشارکت دانش‌آموزان بیشتر جنبه اجرایی داشته و ابزاری برای تسهیل برنامه تحمیلی مدارس است. در مدارس دولتی مضامین اخلاقی به شکل دستوری و موعظه‌ای ارائه می‌شود و تأثیرگذاری کمتری دارد. به عبارت دیگر در مدارس دولتی جریان تربیت اخلاقی به اطلاع‌رسانی اخلاقی تبدیل شده است. ولی، در مدارس غیرانتفاعی برنامه‌ریزی و اجرای اغلب فعالیت‌های آموزشی و پرورشی جنبه‌های پرورشی نظام‌یافته تراست و تأکید مختصری بر تفکر اخلاقی و استدلال و درگیری با امور اخلاقی به نحوه عملی ارتباط با مسائل واقعی زندگی دانش‌آموزان دارد.

تعدد و گستردگی مفاهیم ارزشی اخلاقی وسعت سطوح مختلف فردی، شخصیتی و اجتماعی موجب سردرگمی و آشفتگی و بی‌نظمی در ارائه این مفاهیم شده است. در مصاحبه‌ها کمتر به بعد شناختی و استقلال در عمل اخلاقی اشاره شده و بیشتر به ارائه فضایل اخلاقی توجه می‌شود. تربیت اخلاقی محتوای مشخصی دارد که در آن فهرستی از صفات و ارزش‌های اخلاقی باید مطرح شود. در لیست تهیه شده معلمان دولتی به صفات یا فضایل اخلاقی مانند سکوت، پذیرش، رعایت قانون، احترام به بزرگ‌ترها، رفتار منطقی، انتقادپذیری، همکاری، صبر و تحمل، نظم و ادب و... اهمیت بیشتری می‌دهند یعنی صفاتی که دانش‌آموزان را مطیع کرده و توجهی به رویکرد شناختی و ارزشی ندارند. این

لیست برای دانش‌آموزان است و کارگزاران به آن عمل نمی‌کنند. دانش‌آموزان از معلم کلاس‌های دیگر، معاون، مدیر و حتی سرایدار هم الگوبرداری می‌کنند. در مدارس دولتی به دلیل تعداد زیاد دانش‌آموزان یک کلاس امکان برقراری ارتباط مناسب و بررسی وضعیت اخلاقی دانش‌آموزان کمتر است. تعداد دانش‌آموزان یک کلاس و ضرورت اتمام کلیه سرفصل‌ها و ارزیابی تکالیف عملاً فرصتی برای آموزش اخلاق و ارتباط عملی آن با زندگی نیست. بر اساس تحلیل محتوای مصاحبه با کارگزاران مدارس می‌توان دو روش عام و زمینه‌ساز و روش‌های خاص در تربیت اخلاقی را انتزاع نمود. در روش زمینه‌ساز از روش‌های کلی و عام مانند کنترل و نظارت از طریق وضع و ابلاغ قوانین انضباطی و برقراری ارتباط انسانی و صمیمانه برای بسترسازی تربیت از جمله اخلاق استفاده می‌شود و روش‌های که به صورت اختصاصی برای تربیت اخلاقی بکار می‌روند که می‌تواند به صورت مستقیم شامل سخنرانی، موعظه و نصیحت و بیان و اطلاع‌رسانی ارزش‌ها و یا به صورت غیرمستقیم مانند داستان‌گویی الگو پردازی و مشارکت در برنامه‌های فوق‌برنامه باشد. در این روش اهداف تربیتی موردنظر مدیر، معاون و معلم می‌تواند از سخنرانی در صف کلاس، ارائه ارزش‌ها در موقعیت‌ها، نمایش، شعرخوانی، تذکر و یادآوری، نصیحت، تکرار نصیحت، کنترل، مراقبت، برخورد محترمانه، داستان، استفاده از خاطرات و امثال، محبت کردن، تشویق، جایزه دادن، الگو پردازی، آموزش خانواده، اردو تفریحی، اردوی علمی محقق شود.

در نظارت و کنترل به‌عنوان مهم‌ترین روش زمینه‌ساز علاوه بر قوانین انضباطی مدرسه که از آیین‌نامه اجرای مدارس گرفته می‌شود قوانین کلاس نیز اعمال می‌شود. اضافه بر آن، قوانینی نیز توسط معاون و مدیر مدرسه تعریف و اعمال می‌شود قواعد انضباطی مکرراً ابلاغ و اطلاع‌رسانی می‌شوند ولی اهمیتی به مشارکت دانش‌آموزان و حتی درک و فهم این مقررات برای دانش‌آموزان چگونه است توجه نمی‌شود. در مدارس دولتی بیشتر قوانین کلاس از طرف معلم مدرسه و قوانین مدرسه از سوی مدیر تعیین و ابلاغ می‌شود. ولی در مدارس غیرانتفاعی تدوین قوانین انضباطی در تعامل نظر با شورای معلمین یا انجمن اولیا و مربیان تا حدودی دانش‌آموزان در آن مشارکت دارند. رویکرد مدارس دولتی محتوایی و رویکرد مدارس غیرانتفاعی گرایش بیشتری به سمت ساخت و شفاف‌سازی ارزش‌ها دارد. با توجه به نتایج حاصله از آزمون رشد اخلاقی دانش‌آموزان مبنی بر معنی‌دار بودن تفاوت بین نمرات رشد اخلاقی دانش‌آموزان مدارس ابتدایی دولتی و غیرانتفاعی و برتری رشد اخلاقی دانش‌آموزان مدارس غیرانتفاعی در حوزه‌های اخلاق زیست محیطی، انسانی، مینوی، اجتماعی و مراقبت از خود و نیز برتری نسبی این مدارس در سایر جنبه‌های اخلاقی با عنایت به بررسی عوامل تأثیرگذار بر این تفاوت از دیدگاه کارگزاران مدرسه نیاز به تحقیقات بیشتری دارد.

بررسی عوامل مؤثر بر رشد اخلاقی دانش آموزان ابتدایی ۱۴۷ □

منابع

- ابراهیمی کاظم‌آبادی، اعظم (۱۳۸۶)، بررسی رابطه سطوح تحول اخلاق و گرایش‌های نوع‌دوستانه با شیوه‌های مقابله در ابعاد شخصیتی دانش آموزان دبیرستانی تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- بهشتی، احمد (۱۳۹۲)، اسلام و تربیت کودکان، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ دوم.
- پرتو، مسلم (۱۳۸۰)، جهت‌گیری مذهبی تحول اخلاقی در دانش آموزان دوره راهنمایی و متوسطه. طرح پژوهشی، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.
- خالدی، محسن (۱۳۹۵)، بررسی نقش معلم در تربیت دینی و اخلاقی دانش‌آموزان، مطالعه موردی: دانش‌آموزان متوسطه شهر مریوان، نهمین کنگره پیشگامان پیشرفت.
- دادستان، پریخ (۱۳۸۱)، بررسی تحول ذهنی، اخلاقی و اجتماعی دانش‌آموزان دوره راهنمایی به منظور تعیین استانداردهای آموزشی، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش
- رفعت‌جاه، مریم (۱۳۷۶)، بررسی عوامل مؤثر در عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان مدارس غیردولتی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی.
- زادشهر، فرزانه (۱۳۸۷)، مقایسه قضاوت اخلاقی و رشد اجتماعی دانش‌آموزان دبستان‌های تحت تعلیم آموزش قرآن (جهت‌گیری دینی)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- شعاع کاظمی، مهرانگیز؛ میر محمدحسین اوشانی، سیده‌آتنا؛ نقیب، فرزانه (۱۳۹۴)، رابطه آموزه‌های دینی والدین و رشد اخلاقی کودکان دبستانی، فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال ۲۳، زمستان ۹۴، شماره ۲۹.
- عابدی سروستانی، احمد؛ شاه ولی، منصور (۱۳۸۷)، ضرورت ویژگی‌های پژوهش در اخلاق زیست‌محیطی، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال سوم، شماره‌های ۳ و ۴، ۶۱-۵۶.
- کدیور، پروین (۱۳۸۳)، روانشناسی تربیتی، تهران: آگاه.
- کریم زاده، صادق (۱۳۸۷)، بررسی مقایسه‌ای رابطه‌ی شاخصه‌های تربیت اخلاقی (داوری اخلاقی و رفتار اخلاقی) با مؤلفه‌های ادراک خود در نوجوانان عادی و دارای مشکل رفتاری، نشریه: تربیت اسلامی، بهار و تابستان، شماره ۶، ۱۲۳-۱۶۰.
- میرسلطانی، باقر (۱۳۸۴)، بررسی و مقایسه تحول اخلاقی نوجوانان بزهکار با نوجوانان عادی پسر و دختر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز.
- لطف‌آبادی، حسین (۱۳۸۴). روان‌شناسی رشد (۲) نوجوانی، جوانی و بزرگ‌سالی. چ هفتم. تهران: سمت.
- لطف‌آبادی، حسین (۱۳۸۴). نقد نظریه‌های رشد اخلاقی پیاژه و کولبرگ و بانورا و ارائه الگویی نو برای پژوهش در رشد اخلاقی دانش‌آموزان ایران. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی. ۴: ۱۰۷-۷۹.
- Daskolia, M., & Agelidou, E. (2005). Kindergarten teachers' conceptions of environmental education evgenia Fflogaitis. *Early Childhood Education Journal*, 33(3), December.
- Giorgio Brunello and Lorenzo Rocco (2008). Educational Standards in Private and Public schools, Rosenet.

۱۴۸ □ فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات مدیریت آموزشی - سال سیزدهم، شماره اول، پاییز ۱۴۰۰

- Narvaez, D., et al. (۲۰۱۳). Tri une ethics the neurological root of our multiele moralities. *New Idea in Psychology*, ۲۶, ۹۵- ۱۱۹.
- Narvaez, J. (۲۰۱۲). Does reading moral stories build character? *Education Psychology Review*, ۱۴, ۱۵۵-۱۷۱.
- Piaget, Jean (۲۰۰۱). *The moral of the child*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Piaget, Jean (۲۰۰۶). *The moral judgement of the child*. New York: Harcourt.
- Pojman, L.P. (۲۰۰۹). On the ethics and environmental concerns. In: Pojman LP, (Ed). *Environmental ethics: Readings in theory and application*. Thompson and Learning, London.pp: ۱-۲
- Rannan, C. (۲۰۰۴). *Philosophical medical ethics Great Britain*. Retrieved from www.cochrane.org